

У статті доктора економічних наук С. Захаріна «Наука і держава: любов за гроші?» (ДТ.УА, № 18, 2014 р.) економіка науки фактично прирівнюється до економіки будь-яких інших сфер діяльності <...> У принципі, не можна не погодитися – дещо спільне в економіці освіти, організації правоохоронної системи, медицини й інших сфер діяльності, включаючи науку, є. Але головне завдання держави все-таки полягає в умінні враховувати відмінності, а не подібність у діяльності вчителів, міліціонерів, суддів і вчених. Щоб ураховувати ці відмінності, треба розуміти суть наукової діяльності.

Насамперед маємо усвідомити, що наукова діяльність – це творчість, а не робота «від паркана до обіду». Звичайно, технологічні прориви, які змінюють наші уявлення про якість життя, значною мірою ініціюють люди надзвичайно талановиті, такі як Б. Гейтс або С. Джобс. Але реально здійснюють ці прориви величезні колективи вчених і фахівців, які формуються значною мірою стихійно, на основі самоорганізації. Ніхто з чиновників не вказував ані Б. Гейтсу, ані С. Джобсу, які їм учені й фахівці підходять, а які ні. До речі, так само самостійно формували в часи СРСР свої колективи і В. Глушков, і М. Янгель, і В. Трефілов, і багато інших академічних учених, зокрема й нині живі. Їхні колективи зростали як на дріжджах, а країна приростала авторитетом у світі.

...Теми наукових підрозділів академічних інститутів у всі часи оцінювали й приймали вчені ради. Результати робіт у статусі державного замовлення приймали державні комісії, до яких входили представники багатьох наукових організацій і науково-виробничих комплексів. Виключно на конкурсних засадах і на основі рішень колективів учених фінансувалося багато міждисциплінарних робіт. В Україні це, наприклад, роботи з автоматизації наукових експериментів в академічних і галузевих організаціях. Ці роботи проходили через раду з автоматизації наукових досліджень при президії Академії наук. І ні в кого не виникало сумнівів, що планувати й приймати роботи – це справа наукового співтовариства, а не державних чиновників. Але головне – щоб країна була зацікавлена в наукових дослідженнях і довіряла вченим і планування досліджень, і відповідне адміністрування. Результати ж промовляли самі за себе – СРСР був лідером в основних світових технологіях 1950–1970-х років: атомних, інформаційних, ракетно-космічних. Хоча й тоді витрати на науку в СРСР були майже на порядок менші, ніж у США.

Багатьом знічев'я реформаторам не подобається академічна форма організації науки в Україні. Але так сталося не зі злого наміру. Від самого початку принципи академічної науки з її орієнтацією на практичні проблеми

держави заклав іще російський імператор Петро I, котрий перейняв цей принцип від Г. Лейбніца. Саме Г. Лейбніц ініціював 1700 р. створення Бранденбурзького наукового товариства, яке 1744 р. було перейменовано в Берлінську королівську академію наук. Ця наукова організація існує й досі, з 1992 р. – під назвою Берлінсько-Бранденбурзька академія наук.

Академію наук в Україні було створено, як відомо, 1918 р. указом гетьмана П. Скоропадського, і першим її президентом став видатний учений сучасності В. Вернадський. Академічну форму організації науки в Україні обрали як найліпшу в політично й економічно непростий для нашої країни час. Навряд чи зараз ми зазнаємо більших труднощів, ніж 1918 р. Навіщо ж міняти організаційну форму й переходити до якоїсь нової організації, де ми не маємо ні досвіду, ні традицій? Науковий колектив можна порівняти, за влучним висловом академіка А. Наумовця, з оркестром, для якого злагожденість і гармонійність стосунків, що накопичуються роками, надзвичайно важлива. Навіть для того щоб просто пересадити музикантів, потрібен високий професіоналізм диригента. А якщо цим займатиметься дилетант, то можна вважати, що оркестр наказав довго жити. Звичайно, корекція організаційної взаємодії наукових підрозділів між собою і з науковою адміністрацією потрібна. Але це турбота самих учених, а не сторонніх доброзичливців.

Організаційна корекція потрібна насамперед тому, що розпалися налагоджені в часи СРСР зв'язки між виробництвом і наукою. Виробнича система країни не змогла ефективно включитися в ринкову систему відносин і, з погляду технологічної збалансованості, практично розвалилася. Наука України для самозбереження ніби замкнулася сама в собі, як будь-яка самоорганізована система. І незграбні спроби реформувати науку в Україні, які нині мають місце, дуже скидаються на прагнення довести її до того ж сумного рівня хаосу, якого досягла вітчизняна виробнича система.

Якщо керівникам держави справді важливо перетворити Україну на технологічну оазу в економічній пустелі співтовариства країн, що утворилися після розпаду СРСР, то вони мають звернутися до науки по допомогу, щоб реструктурувати національну економіку в напрямку, коли підприємства усвідомлюють природну залежність від наукового забезпечення своєї діяльності. При цьому реалізовувати наукові рекомендації з реструктуризації економіки влада повинна політичними методами.

На жаль, досі «оптимізацію» наукової діяльності владні структури розуміли виключно як необхідність скорочувати чисельний склад зайнятих у сфері науки, в чому вони й досягли успіхів. На диво всьому світу (за винятком хіба що Росії та інших країн СНД) кількість зайнятих у науковій

сфері України з 1991 р. скоротилася практично у два з половиною рази. Тоді як у більшості розвинених країн цей показник зріс і продовжує зростати. Брак розуміння суті наукової праці не дозволяє чиновникам усвідомити, що при скороченні наукового колективу, який складається, наприклад, з 50 осіб, на одного фахівця, його продуктивність скоротиться не на 2 %, як впливає з бухгалтерської арифметики, а, можливо, на 50 % і навіть на 100 %. Навпаки, прийом на роботу одного кваліфікованого фахівця може підсилити такий колектив не на 2 %, як впливає з тієї ж таки бухгалтерської арифметики, а на 50 %, 100 і навіть 1000 %. Тому-то в усьому світі кількість зайнятих у науці постійно зростає і тільки в Україні й Росії знижується.

Твердження про те, що «очищення» від «поганих» учених дасть помітний ефект хоча б щодо економії коштів на зарплату, теж є ілюзією дилетантів у сфері управління самоорганізованими системами. Наприклад, у більшості людей права рука сильніша, ніж ліва, а опорною ногою при стрибках, навпаки, є ліва. Виходячи з примітивного принципу «хороший–поганий», напевно, слід було б для економії видалити в більшості людей ліву руку й праву ногу. До такого ж «однорукого й одноногого» стану можна, зрештою, довести й науку.

На завершення обговорення проблеми, чи повинна держава платити гроші сучасній вітчизняній науці, хотілося б іще раз нагадати сучасним супереконістам думку одного з класиків науки, яка їх годує. Думку про те, як мають вибудовуватися відносини між ученими й владою. А. Сміт у своїй фундаментальній праці «Дослідження про природу й причини багатства народів» висловився цілком однозначно, рекомендувавши державі ставити вчених «в дуже особливе становище», якщо держава хоче «хорошого управління й щастя суспільству». Якщо ж цього не станеться, то в такій державі всі благородні сторони людського характеру «можуть бути значною мірою подавлені й знищені в основній масі народу». Мені здається, що для України слова А. Сміта виявилися пророчими. І починати тепер мусимо з міркувань про те, як виправити негативні наслідки відносин між наукою і владою, що склалися в Україні аж ніяк не з вини вчених. Усі інші проблеми відносин держави і науки після цього розв'яжуться здебільшого автоматично – на основі принципу самоорганізації (*Солов'юв В. Ох уже ці сучасні економісти!.. // Дзеркало тижня. Україна (<http://gazeta.dt.ua/science/oh-uzhe-ci-suchasni-ekonomisti-.html>). – 2014. – 30.05. – 6.06).*